

Het verzet in de Tweede Wereldoorlog (te Ronse): een familiaal verhaal? Een theoretisch-historiografisch project.

**Project voor een doctoraat in de geschiedenis aan de U.G.
door Jean-Marie De Dijn o.l.v. prof. dr. Bruno De Wever**

1. Probleemstelling:

De lucide historicus van de Vlaamse beweging, Lode Wils, heeft reeds decennia geleden het volgende gesuggereerd: “Het zou de moeite lonen eens stelselmatig de afkomst en de familiale relaties na te gaan van alle notoire activisten”¹ Geen enkele historicus heeft deze tip ooit opgevolgd wat betreft collaboratie in WO I noch in WO II.² Ook Jan Laplasse (2004) pleitte voor een onderzoek naar persoonlijke relaties binnen verzetsorganisaties in WO II.³

Naast deze sociologische onderzoeks lacune is er o.i. anderzijds een veel te eenzijdig beeld van de politieke verscheidenheid onder een bezetting. Er is ten eerste in de internationale historiografie van de politieke houdingen van bezette mensen een overwicht van studies over verzet en collaboratie die slechts twee van de o.i. zes politieke houdingen vormen die men tijdens deze bezetting kon aannemen. In het bijzonder is er geen aandacht voor het oorlogsprofitariaat terwijl dit tijdens en na de oorlog één van de belangrijkste politieke thema's was zowel voor de bezetter en zijn collaborateurs maar vooral voor de gehele bevolking. Tegelijk is het bestudeerde verzet en collaboratie inhoudelijk beperkt en is er nog nooit grondig theoretisch en historiografisch onderzoek gebeurd naar zgn alternatieve vormen van verzet of collaboratie (dit noemen we het ontologische aspect van een politieke bezettingstheorie). Er is dus nood aan een overkoepelende theorie van politiek tijdens een bezetting dat onderzoeksgenererend werkt want onderzoeksmatig nauwkeuriger aansluit bij de leefwereld van deze tijd. We noemen dat een politiek-ontologische heuristiek.⁴

¹ Wils, Lode, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, p. 256.

² De enige uitzondering is het recente werk van Aline Sax: *Voor Vlaanderen, volk en führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog 1940–1945*, Antwerpen, 2012. Op bladzijde 212 stelt zij inzake de ideologisch gedreven collaborateurs dat “Bijna 62 % van de mensen collaboreerde in familieverband” (zie ook blzn 145-146 & 191-192). Het familieaspect van collaboratie wordt in dit werk niet stelselmatig onderzocht maar het opgegeven cijfer lijkt ons richtinggevend voor ons onderzoek.

³ “De literatuur over het verzet in Vlaanderen/België heeft tot nog toe voornamelijk aandacht gehad voor politiek-ideologische en organisatorische aspecten... *Van het complexe en minder zichtbare sociale weefsel dat aan de basis lag van dat verzet of van de stadia en de vele kleine geschiedenissen die voorafgingen aan wat stilaan op een georganiseerd verzet ging lijken, is weinig tot ons doorgedrongen. Een gevolg daarvan is een eenzijdig beeld* Op het terrein zelf waren de overlappings veelvuldig en de persoonlijke relaties van velen bepalend voor de organisatie(s) waarin ze na de bevrijding werden erkend. *En die relaties waren niet zelden toevallig of zonder voorafgaande motivatie tot stand gekomen. Veel van wat buiten het georganiseerd verzet viel en dus na de oorlog niet door de bestaande bewegingen kon ‘gerecupereerd’ worden voor eigen doel, is op die manier uit ons collectief geheugen verdwenen.*” (onze cursivering). Uit: Laplasse, Jan, ‘De broers Crutzen in Antwerpen: een casestudy over de clandestiene pers in 1940 - 1941’. In: Renard, An, Martine Vermandere, Luc Lievyns & Dirk Martin, *Tegendruk. De geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Gent, 2004, p. 140. Via de bron van de burgerlijke registers (zie infra) en het familiaal perspectief kunnen we echter heel veel verzet ‘recupereren’ van wat hier wordt vermoed als verdwenen uit het collectief geheugen.

⁴ In een paragraaf getiteld “perspectieven voor het onderzoek in België” aangaande WO I, vragen Van Doorslaer en Vrints op p. 391 aandacht voor een ononderzochte vorm van verzet: “Welke rol speelde de plaatselijke geestelijkheid; nam ze het voortouw in *het (symbolische) verzet* tegen de Duitsers en welke motieven speelden bij haar positiebepaling een rol?” (onze cursivering) (Van Doorslaer, Rudy & Antoon Vrints, ‘De twee wereldoorlogen’. In: Art, Jan & Eric Vanhauhte (red.), *Inleiding in de lokale geschiedenis van de 19de en de 20ste eeuw*, Gent, 2003, p. 381-406). Deze vraag is op zich interessant en ook door haar vermelding van een blijkbaar alternatief soort verzet in vergelijking met gewapend verzet en sluikpers. In dit oriënterend werk ontbreekt echter

Specifiek wat de politieke houding verzet betreft, zijn de betrokken studies dan weer hoofdzakelijk gericht op de verzetsorganisaties op zich, op hun activiteiten en ook op hun politieke doelstellingen en achtergronden, of anderzijds slechts op enkele soorten verzet, namelijk gewapend, ideologisch/politiek en humanitair verzet. Wij draaien de zaak om. Vanzelfsprekend is de levensbeschouwelijke achtergrond één van de doorslaggevende gronden in de keuze voor een politieke houding als verzet (naast wat wij noemen de tegengrond, ofwel de mate van verstoring door de bezetter van de eigen leefwereld, en de voorgrond, of de mate van het perspectief dat men heeft om te reageren tegen deze verstoring). Maar onderzoek moet van onderuit gebeuren, bij de betrokkenen zelf die een herkenbare vorm van verzet hebben gepleegd, waarbij dan pas naar gemeenschappelijke zeg sociale kenmerken kan gezocht worden. Dat onderzoek moet daarbij verricht worden vanuit een breder verzetsperspectief dan tot op heden algemeen gangbaar is. Familie is naast een ononderzocht verzetsthema nochtans een eeuwenoud en universeel gekend basisfenomeen van de maatschappij; waarom ook niet tijdens een bezetting? Er is zeldzaam geweest op een verhoogde oorlogsgelateerde familiale werking wat betreft de voedselbevoorrading⁵. Belangrijk ook is dat dit gebrek aan een familiaal perspectief zeker zeer sterk in de hand is gewerkt net door de commissarissen die de aanvragen voor de diverse Belgische oorlogsstatuten hebben onderzocht, vermits zij nadrukkelijk familiale naoorlogse getuigenissen wantrouwden en anderzijds familiale oorlogsbanden als niet ernstig genoeg aanvaardden (hetzelfde fenomeen geldt in getuigenissen inzake collaboratie). Op dat vlak draaien we eveneens het onderzoeksperspectief volledig om!

Samengevat is het onze bedoeling om vanuit een ontbrekende maar noodzakelijke en zelf uitgewerkte politiek-ontologische theorie bij alle inwoners van de Belgische gemeente Ronse voor de politieke houding verzet na te gaan of familie de belangrijkste sociale of bindende factor is. Daarbij wordt vanuit hetzelfde familiaal perspectief gekeken naar de organisatie van de collaboratie te Ronse én naar overlappingsen van het verzet met deze en andere politieke houdingen.

2. Status questionis:

Daarmee wordt niet meer of minder dan een paradigmatische wending in het hele onderzoek naar politieke houdingen onder een bezetting gerealiseerd. Dat is het innovatieve dus zeker nationale en internationale belang van dit doctoraat. We zullen dus beknopt een vergelijking maken tussen ons onderzoeksthema met de belangrijkste nationale en internationale benaderingen van verzet. Concreet zal dit gebeuren door in het theoretisch gedeelte bij alle relevante analytische onderzoeksvragen aan te geven waar zij reeds ofwel theoretisch ofwel historiografisch zijn behandeld – of niet. We confronteren ondermeer het diepgravende werk van Maerten i.v.m. ideologisch en politiek verzet⁶, Semelin inzake zgn burgerlijk verzet⁷, het werk van Rings⁸ met een poging tot een breder perspectief op verzet en

een gehele theorie van wat verzet is, meer precies ontbreken op zijn minst onderzoeksoriënterende definities van welke soorten verzet men kan onderscheiden. Onze theorie is een systematische poging om *alle* zekere en mogelijke politieke houdingen (dus niet alleen verzet) tijdens de bezetting in WO II te definiëren, alsook de verscheiden concrete politieke handelingen die uit deze politieke houdingen moeten of kunnen voortvloeien.

⁵ Henau, Anne & Mark Van den Wijngaert, *België op de bon. Rantsoenering en voedselvoorziening onder Duitse bezetting 1940 – 1944*, Leuven, 1986, p. 160 & 224.

⁶ Maerten, Fabrice, *Du murmure au grondement. La Résistance politique et idéologique dans la province de Hainaut pendant la Seconde Guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944). Analectes d'histoire du Hainaut. tome 7*, Mons, 1999.

⁷ Semelin, Jacques, *Sans armes face à Hitler. La résistance civile en Europe. 1939 -1943*, Paris, 1989.

collaboratie (een voorbeeld dat nooit werd geoperationaliseerd in monografiën), en de studie Grijs Verleden⁹ die van alle historische studies inzake WO II feitelijk het dichtst staat bij onze toch veel meer gestructeerde en programmatorischer benadering. In het algemeen kunnen we zeggen dat zowat het hele corpus aan verzetsstudies zich ‘slechts’ ontfermt over deelaspecten van verzet zoals de sluikpers, het gewapend verzet of hulp aan de vervolgte Joden. Dat schema vindt men eveneens terug in algemene studies over verzet in landen of gemeenten.¹⁰ Langs de andere kant zijn er politieke houdingen die voor de Tweede Wereldoorlog nooit grondig zijn onderzocht, zoals verklikkingen en het oorlogsprofitariaat. Dat net beide politieke houdingen nooit (grondig) zijn onderzocht, is ten zeerste merkwaardig omdat net op beide vlakken er een enorme afkeer van de bevolking én van het georganiseerd verzet was tijdens en tot jaren na de oorlog (cfr. de urban legends rond de boeren met meerdere piano’s). Het is een sterk staaltje van verschil tussen de intens ervaren leefwereld van deze periode en de bestudeerde wetenschappelijk wereld. Zo publiceerde het liberale Journal de Renaix op 26 augustus 1945 of reeds één jaar na de bevrijding nog een “Condamnation à Mort” “... du sieur Marché Noir, sujet étranger ... s’étant introduit en Belgique en mai 1940”, een oorlogspraktijk die toen nog verder liep waardoor de facto de oorlog zelf in deze consequenties nog doorging.¹¹ Opvallend is dat in dit ironiserend bericht in de eerste regel de zwarte markt wordt getypeerd als “collaboration avec l’ennemi”, waarmee dit uitgangspunt volledig op dezelfde lijn zit als onze tweedeling van democratie/demofagie (zie schema politieke houdingen/handelingen).

⁸ Rings, Werner, *Leven met de vijand. Aanpassing en verzet in Hitlers Europa 1939-1945*, vertaald van het Duitse *Leben mit dem Feind. Anpassung und Widerstand in Hitlers Europa 1939-1945* door P. Jaarsma, Amsterdam, 1981 (1979).

⁹ Van Der Heijden, Chris, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam/Antwerpen, 2001. Zie ook noot 14. Zo is onze benadering ook veel dieper gaand dan het laatste internationaal overzichtswerk omtrent verzet: Moore, Bob, *Resistance in Western Europe*, Oxford, New York, 2000.

¹⁰ Steen, Karolien, *De schemerzone van een stad in oorlog : de evolutie van het verzet in Gent (1940-1944), van ongestructureerde initiatieven tot georganiseerde verzetsbewegingen*, Gent, Universiteit Gent, 2007, ongepubliceerd doctoraat + Martin, Dirk & Lieven Saerens, *Steden in oorlog. Antwerpen 1940-1945*, Antwerpen/Brussel, 2010. Vooral dit laatste en recente werk is interessant omdat het in de vorm van een reeks wordt uitgegeven en dus meerdere steden behelst en daarmee de beeldvorming voor de bestudering van de bezetting sterk zal kleuren. Hoewel het in feite opgevat is als een uitgebreide commentaar bij oorlogsfoto’s, en zoals de auteurs zelfs geregeld toegeven dat er van veel oorlogsdaden totaal geen foto’s zijn terug te vinden (denk maar aan folteringen), is het duidelijk dat van vele uitingen van verzet helemaal geen foto’s zijn te maken omdat zij zich op een ander werkelijkheidsniveau afspeelden. Bijnamen/spotnamen, mopjes en geruchten bijvoorbeeld laten zich moeilijk fotograferen maar zijn dodelijke wapens tegenover een bezetter die door zijn kleine aantal aangewezen is op de medewerking van de onderdrukte bevolking. Zo kon men bijvoorbeeld in het weekend van 12 - 13 oktober 1940 respectievelijk ‘niets’ en ‘niets-iets’ fotograferen, enzerzijds te Ronse en anderzijds te Kortrijk terwijl het om hetzelfde soort moreel verzet ging: “Een openlucht muziekconcert in het centrum, door een corps van de Wehrmacht, kent *opvallend weinig* bijval” (gestencild dagboek van Ronsenaar Alberic De Tollenaere op 12 oktober 1940) tegenover “Deze namiddag gaven ze (NB: de Italiaanse piloten die de Duitsers hielpen bij de slag om Engeland) een concert op de Markt. Het Aero Corpo dat musiceert is een attractie: een kleurensymfonie van franjes en pluimen. *Vele stadsgenoten* kwamen luisteren alléén maar om de Duitsers te tergen.” (Vanbossele, José, *Kortrijk tijdens de Tweede Wereldoorlog. Kroniek naar het dagboek van dokter Robert Mattelaer. Deel I*, Kortrijk, 1986 op zondag 13 oktober 1940) (onze cursiveringen).

¹¹ Over verklikkingen in België tijdens de Wereldoorlogen is nu eindelijk een doctoraat gestart (aan de UG) en voor oorlogsprofitariaat rond de essentiële voedselvoorrading en de reacties erop kunnen we verwijzen naar de studie van Antoon Vrints, ook in verband met WO I: Sociaal protest in een bezet land: voedseloproer in België tijdens de eerste wereldoorlog, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 2011, 124 (1), pp. 30-47.

3. Operationalisering van het onderzoek:

3.1. Onderzoeksvragen.

Eén sociologische en één inhoudelijke onderzoeksvraag worden als volgt gecombineerd:

1) Sociologisch: de familie wordt onderzocht als een belangrijk sociaal cement van zowel het georganiseerd verzet als van de algemene organisatie van de werkweigering buiten het georganiseerd verzetsmilieu. Voor één verzetsgroep, de goed gedocumenteerde BNB-afdeling van Ronse, wordt nagegaan wat de andere belangrijke netwerken zijn (buurtschap, school, vriendschap, werk, militair verleden). Voor alle verzetsgroepen zal gepoogd worden om de politieke achtergronden der leden na te trekken. Ook collaboratie wordt als rechtstreekse lokale politieke opponent familiaal onderzocht, waarbij specifiek wordt gezocht naar de overlappingsen tussen verzet en collaboratie bij dezelfde personen en binnen één familie.

2) Thematisch: er wordt volwaardige aandacht geschonken aan historiografisch verwaarloosde of op zijn best wat beïroniseerde ‘*verzetjes*’. Daarmee worden enkele nieuwe bronnen van verzet ontgonnen (zie noot 10). In het bijzonder wordt uitvoerig onderzocht het zogenaamd voornamenverzet ofwel het gebruik van voornamen als uiting van een politieke houding, dat per definitie een familiaal te traceren verzetsfenomeen is.¹² Ook voor collaboratie wordt breder gekeken: voornamencollaboratie komt eveneens aan bod, net als de genieters van het bestuurlijke nepotisme, degenen die door het Ronsese Nieuwe Ordebestuur waren benoemd en ontslagen door het vrije schepencollege van 06 september 1944 (hier bestaat overigens geen dimunitief als ‘*collaboratieffes*’).

3) Thematisch/sociologisch: de verwevenheid van diverse soorten verzet/collaboratie doorheen familiale netwerken. Op die manier komen we tot zgn *politieke stambomen*. Dat betekent dat we de traditionele formele stamboomopmaak grotendeels behouden maar we geven die formele structuur inhoud met twee soorten familieleden. Ten eerste betreft het die familieleden van wie wij oorlogsrelevant gedrag kunnen vaststellen, met zekerheid of vermoeden. Dit gedrag wordt samengevat aangeduid onder hun naamsvermelding in de stamboom (lid van ... vanaf ... + arrest op ..., edm). Ten tweede vullen we de formeel noodzakelijke tussenschakelende familieleden in van wie in principe geen oorlogsrelevant gedrag is bekend. Twee ‘verzetsneven’ bijvoorbeeld delen dezelfde grootouders. In dergelijk geval worden deze laatste genoemd naast de respectievelijke ouders en allen krijgen geen enkele vermelding onder hun naam; hun aanwezigheid is puur formeel gemotiveerd. Nochtans geven we wel directe familieleden op van wie we geen oorlogsrelevante informatie hebben indien van hen een duidelijk ideologisch engagement gekend is binnen de klassieke zuilen van het toenmalige Ronse. We gaan immers uit van over het algemeen homogeen politiek denkende families (van wieg tot graf in dezelfde zuil) zodat deze individuele vermelding een aanduiding is van de politieke gezindheid van de verzetsrelevante familieleden. Ter verduidelijking moeten we opmerken dat ook de kinderen die een oorlogsrelevante voornaam hebben gekregen, worden vernoemd, niet als producenten van oorlogsrelevant gedrag maar als producten. In feite is onze aanpak op zich niet uniek want soms gebruikt in de kunsten.

¹² De enige vergelijkbaar politiek-naamkundige studie die we kennen is: Goris, Jan, ‘De invloed van de Anglo-Boerenoorlogen op de naamgeving hoofdzakelijk in Vlaams-België’, *Naamkunde*, 8ste jaargang, 1976, afl. 3-4, p. 193-256; zie vooral p. 209. Namen uit Zuid-Afrika werden geschonken aan pleinen, straten, café’s edm als vorm van morele verbondenheid aan de door de Engelsen vervolgd Boeren. Uiteraard gebeurde dit in volle openheid en is er geen enkele vorm van dubbelzinnigheid. Maar als in de vorm van een chiasme ziet men naast dit verschil-in-gelijkenis alleszins de volledige gelijkenis: het tonen van verbondenheid inzake een verdrukt volk én op een taalkundige manier én op een indringende want blijvende manier.

Zoals men van de *familie Bach* spreekt terwijl daarbij impliciet is verstaan dat het gaat over een muzikale familie (zodat de vermelding “de muzikale familie Bach” een algemeen erkende pleonasme is), en deze familie per muzikaal actief lid in een traditionele stamboom kan worden weergegeven (met de noodzakelijke tussenschakels), worden de andere leden van de familie Bach (broers, zussen, neven, ...) niet weergegeven indien van hen geen – opmerkelijk - muzikaal gedrag uit bronnen is terug te vinden.

Bij een grondige monografische verzetsstudie zal blijken er veel meer familieleden opduiken die zich op één of andere manier verzetten buiten diegenen die naderhand door de staat in een officieel verzetsstatuut werden erkend.¹³ Vooral in het geval van de organisatie van de werkweigering is dit niet-officieel maar daadwerkelijk breder verzetsaspect opvallend. Op die manier zullen we ook trachten aan te tonen dat er veel meer verzet was dan tot op heden in de historiografie wordt aangenomen. M.a.w. familie wordt voor WO II te Ronse geponeerd als een zeer belangrijke bindende factor in de vorming van een politieke bezettingshouding, een vorming waaraan men door het zeer engagerend feit van de bezetting niet kon ontsnappen: een niet-politieke attitude was volgens ons toen m.a.w. volstrekt onmogelijk. In die zin is het ook de bedoeling om voornamelijk via de familiale heuristiek de noodzakelijke maar o.i. tot op heden volledig verwaarloosde sociaal-economische relatie toe te lichten tussen het verzet en de dikwijls ironiserend of zelfs smalend als grijs voorgestelde accommodatie, twee politieke houdingen die wij theoretisch als de enige twee democratische instellingen catalogeren. Verzet wordt immers tot op heden gereïficeerd of a.h.w. freischwebend van zijn maatschappelijke basis onderzocht wat per definitie onmogelijk is in ons familiaal perspectief (tenzij hele families zijn ondergedoken; een ons onbekend fenomeen in het Ronse van toen). De bewering dat er ‘maar’ zoveel percentage van de bevolking aan verzet deed, een bewering die reeds kwantitatief foutief is vanuit ons breder theoretisch kader, moet dus in feite aan de noodzakelijke voorwaarde accommodatie worden afgetoetst. Anders gezegd of Marx geparafraseerd: zonder een brede sociaal-economische basis aan accommodatie, waarin op zich natuurlijk kleinere daden van verzet kunnen gepleegd worden, bestaat er geen pyramide van ‘ernstig’ of georganiseerd verzet.¹⁴

Vermits we over alle adressen van alle oorlogsbetrokkenen beschikken en de PV’s van rijkwacht en politie in het kader van de statuutaanvragen veel buurinterviews vermelden, zullen we inzake de makkelijk af te bakenen groep der werkweigeraars eveneens de sociale cohesie nagaan wat hun burens betreft. We gebruiken daarbij ons begrip wetensplichtige.¹⁵ Dat is o.i. wat soms passief verzet wordt genoemd en waar zowel de potentie tot verklikking aanwezig is als tot daadwerkelijke bijstand. Datzelfde begrip zullen we hanteren wat betreft

¹³ De strijd van de officiële verzetsorganisaties voor de erkenning van zoveel mogelijk leden betekende dan ook hun officieuze niet-erkenning voor alternatieve vormen van verzet. Nochtans werden dergelijke alternatieve vormen ook door het officieel verzet gebruikt, rechtstreeks of onrechtstreeks door de individuele leden zelf. Zo zullen we bij de analyse der relevante voornamen onderzoeken wat het aandeel ervan was bij de tijdens de oorlog geboren kinderen van officieel erkende verzetslieden.

¹⁴ In plaats van *grijs* verleden heeft men recent de term *gekleurd* verleden gebruikt (De Wever, Bruno, Martine Van Asch & Rudi Van Doorslaer, *Gekleurd verleden. Familie in oorlog*, Tielt, 2010). Nog steeds vindt men op de website van deze tentoonstelling de volgende volgens ons politiek-ontologisch onvolkomen en sociaal-economisch naïeve analyse: “De meeste Belgen ... passen zich aan... ze ondergaan de oorlog. Een minderheid echter neemt bewust stelling en steunt de bezetter of gaat er actief tegen in verzet”.

¹⁵ Een wetensplichtige is iemand die op de hoogte is van informatie over een andere mens, zonder dat de mens waarover het gaat weet heeft van deze kennis, en deze informatie aan niemand doorgeeft waarvan hij vermoedt dat deze persoon op zijn beurt door deze informatie de betrokken mens in zijn fundamentele belangen kunnen schaden. Zie het belang van het woordje “but” in volgend treffend fragment: “*It is reported that the inhabitants of Aubeil knew that Sarah and Aaron Weintraub were Jews, but they kept the secret to themselves*”. (Gutman, Israel, Sara Bender & Dan Michman (eds.), *The encyclopedia of the Righteous among the nations: rescuers of Jews during the Holocaust: Belgium*, Jerusalem, 2005, p. 114). Hier ziet men zeer goed hoe men zowel in de leefwereld zelf als in de beschrijving ervan vlakbij het begrip wetensplichtige zat.

de inwonende familieleden waarvan we geen enkele ‘echte’ verzetsdaad kennen, tenzij er een bewijs van het tegendeel is.

Daarnaast hebben we bijzondere aandacht voor verstrengelingen tussen verzet en collaboratie bij één persoon én binnen verzetsfamilies. Dat is inzoverre belangrijk om na te gaan in hoeverre familierelaties op de essentiële diensten als de Arbeidsdienst en de Werbestelle al of niet succesvol werden gebruikt als middel om niet naar Duitsland te moeten gaan, en dus als een soort tussenstrategie voor het laatste redmiddel van de feitelijke onderduik (een soort pre-onderduik die uiteraard niet kon erkend worden; er waren nochtans pogingen van Ronsenaars op dat vlak). In deze zin zullen we bij de behandeling der werkweigerars ook zgn legale strategiën opgeven die te Ronse werden gebruikt vooraleer het ultieme redmiddel te hanteren (gebruik ziekenbriefjes, inlijsting in brandweer, ...).

In het algemeen gaan we eveneens op zoek naar een evolutie te Ronse van de politieke houdingen. Daarbij is het niet steeds mogelijk de familieheuristiek te gebruiken wanneer voor duidelijke verzetsuitingen er nu eenmaal geen namen op te plakken zijn (bij anonieme verzetsdaden en bij algemene acties als wandelingen op 11 november; zie ook de voorbeelden van moreel verzet in noot 10). We geven een evolutief overzicht van het traditioneel verzet, i.e. sluikpers en gewapend verzet (in Ronse waren zeer weinig voorbeelden van Jodenhulp). Bovendien zullen we aan de hand van het voornamenverzet, één tot voorheen nooit eerder onderzochte bron van verzet, een specifiek evolutief model ontwikkelen waarmee de zogenaamde evolutie in de – politieke – mentaliteit ondubbelzinnig voor elke Belgische gemeente kan worden gemeten. Daarmee is dit deelonderzoek een geoperationaliseerde én overall toepasbare pendant van de bekende studie van Struye.¹⁶ Bij de taken-for-granted idee van de “wondere zomer” (een jaartal moet hier niet eens worden bijgegeven), een moment met een voorgestelde scharnierfunctie binnen de evolutie van de mentaliteit binnen de bezetting, zullen we a.d.h.v. onze theoretische inzichten een nuancering trachten te geven.

Bij deze poging tot schets van een evolutie moeten we nochtans een belangrijke terzijde plaatsen. Binnen ons politiek denken rond de bezetting menen we dat drie politieke handelingen van doorslaggevende aard zijn om fundamentele uitspraken te kunnen maken over de aard van de democratische instelling of de burgerzin van de bezette Belgische bevolking. Ten eerste hechten we zeer veel belang aan *het passief verzet*, wat wij preciseren met het begrip wetensplichtigen (zie noot 15). Dat belang is immens omdat net hier de potentie was voor de verafschuwde verklikkingen. Anders gezegd: wie kon (men hoorde zijn buur luisteren naar de BBC edm) maar niet wilde verklikken, deed minstens aan bescherming van zijn voortaan oorlogspecifiek gekende medemens. Buiten onze deelstudie van de werkweigerars is het volgens ons onmogelijk om deze democratische instelling te Ronse na te gaan. Vanzelfsprekend heeft het overgrote deel van de Ronsenaars geen enkele oorlogsbron nagelaten. Bij de bronnen inzake georganiseerd verzet komt men veel te weinig kennis daarover tegen om rechtstreeks algemene uitspraken te mogen doen. Toch zullen we pogen, met de gewenste hulp van een wiskundige/statiscus, een formule terzake te ontwikkelen die vanuit een representatief geacht aantal goed gekende case studies toelaat om dit fenomeen van verzet te extrapoleren naar de schaal van de gemeente. Eén fundamenteel probleem terzake is dat we nooit kunnen achterhalen hoeveel Ronsenaars in het buitenland aan het werk waren en dus sowieso geen wetensplichtigen konden zijn. Ten tweede is naar ons gevoel de allerbelangrijkste vorm van politiek handelen het *humanitair verzet*, of het actieve verzet tegen de verdrukking van bedreigde groepen/personen in de samenleving. In Ronse waren slechts enkele Joodse residenten en was er een kleine ‘onderduikimport’ tijdens de bezetting, waarbij het meest uitgesproken geval van humanitair verzet ten bate van vier Joden gebeurde

¹⁶ Struye, Paul, ‘L’Evolution du sentiment public en Belgique sous l’Occupation allemande’. In: Struye, Paul et Guillaume Jacquemyns, *La Belgique sous l’Occupation allemande (1940-1944)*, édition préfacée et annotée par José Gotovitch, Brussel, 2002, p. 29-291.

in twee families met zeer veel Duitsgezinden waar deze na de bezetting een grote krijgsgerechtigdheid voor betaalden. Het is echter voor Ronse totaal onbekend en niet te achterhalen hoeveel Joden zich daar hebben aangeboden voor hulp en daarvoor het deksel op de neus kregen.¹⁷ Ten derde was er het fenomeen van de welig tierende *zwarte markt* als één vorm van oorlogsprofitariaat dat onmiskenbaar misdadig zwaar doorwoog op de brede lagen van de Belgische bevolking. We beschikken slechts over incidentele gegevens van Ronsenaars die erkend werden als gewapend weerstander én werden veroordeeld als woekerhandelaar. Bij gebrek aan systematische bronnen op dat laatste politiek vlak is elke evolutie van verzet a.h.w. te zuiver, dus gespeend van of niet vervuild met contaminaties met demofagische handelingen. Het spreekt voor zich dat we intensieve aandacht zullen schenken aan de enkele gevallen van verzetsterreur te Ronse.

3.2. Methode.

De politiek-ontologische studie die we gebruiken als theoretisch uitgangspunt is van eigen makelij. Het is essentieel een belangenonderzoek. In WO II ware er drie soorten belangen: eigen belang (individu of specifieke groep), het belang van de gemeenschap (bevoorrading bijv.) en uiteraard het belang van de bezetter. De tegenstellingen en/of harmoniën tussen deze drie belangen leiden tot zes politieke houdingen die op hun beurt in specifieke politieke handelingen zijn onder te verdelen (bijv. de politieke houding verzet kan o.a. onderverdeeld worden in militair verzet, moreel verzet, symbolisch verzet enz.). Eenvoudig uitgedrukt is het verschil tussen een politieke houding en een politieke handeling die tussen een mentale houding of instelling en tussen een daad die deze houding of instelling laat blijken.

Onze heuristiek bestaat uit volgende stappen:

1^e) We zoeken eerst alle Ronsenaars die vanuit deze classificatie daden van verzet hebben verricht en/of een andere politieke houding hebben aangenomen.

2^e) Vervolgens zoeken we met dezelfde vraagstelling via de resp. ouders, grootouders van betrokkenen en hun eventuele partner (wettelijk of verloofd) naar familieleden die eveneens een spoor van verzet of andere politieke houdingen hebben nagelaten.¹⁸ Vooruitlopend op de hypothesen is door het jarenlang voorbereidend onderzoek duidelijk gebleken dat zeer geregeld dichte familieleden in verschillende verzetsgroepen zaten, en ook een variatie van verzet hanteerden (persoon X in het georganiseerd verzet, zijn broer gaf 'enkel' zijn bezettingskind een Engelse voornaam, enzovoort). Zeer belangrijk is dat één persoon op die manier tot verschillende politiek relevante families kan behoren en dat er dus als het ware een verzetsketting ontstaat van aan elkaar gelinkte (schoon)families.

¹⁷ Zie het merkwaardige, alleszins grondig uitgewerkte wat verpletterende maar toch weinig overtuigende boek over de overlevingskansen van Joden in Nederland: Croes, Marnix & Peter Tammes, *Gif laten wij niet bestaan. Een onderzoek naar de overlevingskansen in de Nederlandse gemeenten 1940 – 1945*, Amsterdam, 2006. Zo ligt de nadruk zeer sterk op de instituties die de Joden vervolgen, blijft de behandeling van de netwerkmogelijkheden der Nederlandse Joden uiterst formeel (zie p. 407 e.v.) maar behandelt men o.i. onze geschetste aanspreek- en weigeringsproblematiek niet. Bovendien zijn er gevallen genoeg bekend van onderduik at random, m.a.w. zonder enig netwerk. Het ons goed bekende Ronsese voorbeeld van de 4 Joden is er zo één. Niemand weet hoe zij 'eerst' in Ronse zijn geraakt maar door een toevallige ontmoeting te Ronse werd een definitieve onderduik tot aan de bevrijding (die niet door de helpers want voornamelijk collaborateurs was gewenst) georganiseerd. Het hier eveneens relevante concept wetensplichtige (zie noot 15) is volstrekt vreemd aan deze Nederlandse studie.

¹⁸ We gaan terug tot de derde graad en in zeldzame gevallen nog één verder. De problematiek van de verloofden is zeer specifiek vermits er geen officiële bronnen voor bestaan. We zullen daar een pragmatisch standpunt in verdedigen op basis van de enkele gedocumenteerde casussen. Eveneens een specifieke groep verwanten zijn de samenwonende familieleden; het is over het algemeen moeilijk uit te maken of zij van niets wisten, of minstens wetensplichtigen waren (ons pragmatisch uitgangspunt) of tenslotte werkelijk meehielpen.

De facto is dus het historiografische gedeelte een extreem intense toegepaste genealogische studie waarbij het letterlijk een exhaustief bottom up onderzoek is waarbij familie één van de sleutels zoniet dé sleutel blijkt te zijn om onderzoeksmatig “up” te geraken.

3e) Tenslotte trachten we op basis van de voorhanden bronnen van de te Ronse werkbare politieke zuilen de vermelde personen/familieleden in de voorhanden politieke stambomen levensbeschouwelijk of zelfs partijpolitiek te categoriseren, en vermelden eveneens de politiek gekende dichte familieleden. Het betreft voor Ronse de socialistische, liberale en Vlaams-nationalistische bewegingen, de katholieke en Vlaamsgezinde Volksbond en de katholieke en Belgicistische Patria, en tenslotte de KPB die in Ronse echter pas na de bevrijding een tijdelijke rol van betekenis speelde.

3.3. Bronnen.

***tijd en plaats:**

1) van WO I tot 1948 of einde ravitailleringproblemen en dus feitelijk einde oorlog;
 2) enkel politieke handelingen op het grondgebied van Ronse en uitzonderlijk in de randgemeenten. Echter geen onderzoek naar verbanden met verzetsgroepen van aanliggende gemeenten. Enkel uittreding buiten Ronse wat de organisatie van de werkweigering betreft!

Van daaruit volgt dat de dramatis personae al degene zijn die in Ronse hebben gewoond voor, tijdens of kort na de oorlog en er politieke sporen hebben nagelaten, op de resp. onderduikdakgevers extra muros na. Dus geen studie van politieke houdingen van Ronsenaars die zijn verhuisd voor de oorlog indien zij tijdens de oorlog geen politieke contacten meer hadden met Ronse.

***gebruikte bronnen:**

1) alle beschikbare persoons- en activiteitsdossiers inzake verzet en collaboratie. Voor Ronse betekent dit het dubbel archief van BNB (persoonlijk archief sectorleider + Evere), het Geheim Leger in Evere, het Insoumis in het Soma. Er stelt zich al jaren een toegangsprobleem voor de persoonlijke dossiers van het OF: dat archief geeft jammer genoeg geen enkele toegang meer. Via vooral het DOS hebben we een redelijk uitgebreide kennis van het lokale OF. We hebben ten andere reeds alle dossiers uit het DOS gekopieerd van alle Ronsenaars of anderen die er verzetsmatig waren betrokken. We hebben vermoedelijk ook de data van alle Ronsese collaborateurs via onder meer een computerbestand uit het Soma en vanuit het stadsarchief van Ronse. We hebben ook reeds een veertigtal collaboratiedossiers ingekeken. Dat betekent alles tesamen ruwweg een duizend vijfhonderd persoonsdossiers waarvan het grootste deel reeds in ons bezit is. Inzake de politieke houdingen van het oorlogsprofitariaat en de verzetsterreur, twee houdingen die samen (kunnen) vallen met de bestudeerde verzetsmensen, moet aangestipt worden de betreuwenswaardige klaarlijkkelijke verdwijningen of onvindbaarheid van de archieven van de stedelijke politie en de lokale rijkswacht, naast de niet gekende archieven van de inspectiediensten van bevoorrading. Daarvoor moeten we steunen op niet ad hoc-materiaal als persmateriaal, uit de sluiipers en het tijdens de oorlog nog verschijnende *'t Volk van Ronse* en naoorlogse pers, en desgevallend op dossiers uit het DOS of verzets- of collaboratiedossiers. Momenteel is ons niet bekend of de archieven aangaande de oorlogsbelastingen nog bestaan, wat relevant is vermits nogal wat Ronsese verzetsmensen zich situeren in het Ronsese textielpatroonaat.

2) het archief van de Burgerlijke Stand van de stad Ronse (nooit gefusioneerd) vanaf 1950 tot ruwweg 1840: alle noodzakelijke akten inzake geboorten, huwelijken en overlijdens en natuurlijk de burgerlijke registers zelf (met adresopgave etc). Vermoedelijk 90% van de

noodzakelijke akten zijn ook reeds in ons bezit vermits we reeds toegang terzake hebben gekregen voor dit uitzonderlijk belangrijk archief tot het bevolkingsregister 1948 - 1960.

Het heuristisch belang van het gemeentelijk archief van de Burgerlijke Stand voor de Tweede Wereldoorlog is volstrekt onbekend maar kan werkelijk niet overschat worden:

a) enerzijds is het natuurlijk de enige zekere vindplaats van de familiale verbanden;
 b) anderzijds is het de zekere vindplaats van één vorm van verzet; het voornamenverzet; c) tenslotte, zij het in deze studie van minder belang, vindt men alleen hier zeker de woonplaatsen van alle betrokkenen.

3) Voor het onderzoek van de levensbeschouwelijke, ideologisch/politieke achtergrond van de betrokkenen wordt per hoofd van oorlogsrelevante personen gezocht naar hun vooroorlogse ook net-naoorlogse netwerken via voornamelijk de diverse zuilgerichte pers van Ronse en regio. Er zijn ons geen archieven van lokale partijsteekkaarten bekend noch van andere zuilorganisaties (zo is met zekerheid het hele liberale zuilarchief van Ronse vernietigd bij het uitbreken van de oorlog als veiligheidsmaatregel). Bronnen die leiden naar een levensbeschouwelijke identificatie zijn te vinden in verkiezingspers en archieven inzake verkiezingen, de zuilgebonden weekbladen (rijk voorradig voor Ronse), Provinciaal Archief inzake stadspersoneel, memoires, lokale studies inzake WO II, en de notulen van de stad Ronse.

4) reeds reeks interviews met Ronsenaars (uitzonderlijk van een kind van een betrokkene).

5) dramatisch is dat het politiearchief waarschijnlijk is verdwenen (tot op heden twee tegengestelde versies over verdwijning uit het stadsarchief), idem dito voor het archief der vrijwillige arbeiders terwijl ook enkele oorlogsjaren briefwisseling in/uitgaande van de stad Ronse niet terug te vinden zijn. Er zijn sterke aanwijzingen dat het stadsarchief ad hoc is 'gekuist'. Problematisch is het gekende probleem van de gehandicapte toegang tot de collaboratiedossiers. Onder meer nogal wat belangrijke Ronsenaars betrokken in Arbeidsambt en de Werbestelle zijn in eer hersteld en laten dus geen toegang toe tot hun dossiers, net zoals het dossier van de zeer belangrijke lokale collaborateur Maurice Ponette wegens eerherstel ontoegankelijk is. Als geboren en getogen Ronsenaar en door de wol geverfde intrigant was hij als geen ander op de hoogte van de politieke gezindheden van talloze Ronsenaars en hij was bovendien verantwoordelijk bij de opmaak van lijsten van onder meer gijzelaars.

Waar noodzakelijk wordt een relevante stamboom getoond (verzet, collaboratie, gemengd of anders nuttig). Gelet op de geregelde familiale verwevenheid tussen diverse soorten verzet én ook tussen diverse verzetsgroepen zullen dus dezelfde stambomen geregeld terugkeren. We opteren voor deze wat plaatsvullende methode omdat het enkel refereren naar de relevante stambomen in een aparte bijlage ons inziens totaal oninzichtelijk is, temeer omdat deze methodiek volstrekt nieuw is en dus didactisch veel zorg vereist. Anderzijds geven we wel alle politieke stambomen wel in een aparte bijlage op ten einde iedere lezer toe te laten de statistische of andere conclusies terzake te verifiëren. In principe kunnen we alle relevante akten van geboorte, huwelijk of overlijden weergeven maar of de loutere weergave van duizenden akten werkelijk zinvol is, durven we betwijfelen. De duizenden bladzijden gebruikte bevolkingsregisters hebben we uiteraard niet overgeschreven maar digitaal gekopieerd. In principe kunnen wij die ook allemaal digitaal ter beschikking stellen.

We wijzen op de uitzonderlijk exhaustieve aanpak van dit onderzoek. Er is geen selectie van één soort verzet, géén selectie van één verzetsgroep, en er worden eveneens 'nieuwe' bronnen van verzet verwerkt, en bovendien onderzoeken we eveneens de familiale aspecten van de lokale collaboratie. Dat is allemaal mogelijk omdat we reeds extreem veel onderzoek hebben verricht. Deze exhaustieve aanpak heeft de kracht van de heuristische eerlijkheid en heeft sowieso geen problemen met de verantwoording van het selectiemateriaal. De enige weglating van relevant onderzoeksmateriaal is dat we ons beperken tot het

grondgebied van Ronse. Grensoverschrijdende samenwerking tussen verzetsgroepen wordt slechts hoogst nodig aangesneden, enkel daar waar het lokaal verzet directieven van hogerop krijgt, of belangrijke activiteiten uitoefent met collega's van elders. Hoe we evenwel een onderzoeksmodel moeten aanbieden aan de onderzoekers die grote(re) gemeenten bestuderen en dus vanuit de aard van de beperkingen van de onderzoekstijd een onderzoeksselectie moeten maken, weten we zelf – nog – niet.

3.4. Hypothese en verwachte onderzoeksresultaten.

Vermits we reeds jaren voorbereidend werk hebben verricht, is de waarschijnlijkheid dat volgende hypothesen daadwerkelijk onderzoeksresultaten worden zeer hoog:

1) De introductie van een vruchtbaar en overkoepelend theoretisch onderzoeksparadigma, gestoeld op een universeel toepasbare en logisch overtuigende politieke belangenanalyse, met de analyse van andere politieke houdingen dan de uitsluitend bestudeerde (verzet en collaboratie) én met de aanlevering van waardevolle, nieuwe bronnen van verzet en collaboratie (een concrete funderingsrelatie tussen theorie en praktijk).

2) De introductie van de sociale factor familie als belangrijk(st)e plaats én belangrijke vorm van verzet en van collaboratie. Deze opvatting is dus in het bijzonder in oppositie met de populaire prosopografische methode. De tekortkoming van deze methode zal niet alleen reeds blijken uit onze overvloedige onderzoeksdata maar ook uit een aparte bespreking ervan in het licht van onze onderzoeksresultaten. Onze onderzoeksresultaten zullen ook de professionaliseringsthesis van Klumper¹⁹ ondermijnen vermits we willen aantonen dat in het verzet van Ronse het aspect vertrouwen belangrijker was dan vaardigheden/kennis (een vertrouwen dat niet dieper kon zijn dan in de eigen familie) en dat anderzijds de vooroorlogse verzuilde levensbeschouwing van families politiek doorwerkte tijdens de bezetting *zelfs onafhankelijk* van de kennis van de verzetsactiviteiten van de individuele familieleden.

3) De introductie van toegepast genealogisch onderzoek, specifiek gericht op handelingen binnen bezettingstijden van de beide wereldoorlogen waardoor het zeer populaire en zgn 'amateuristische' genealogisch onderzoek een inhoudelijke boost krijgt.

4) Het verband tussen de vooroorlogse levensbeschouwing of politieke zuilgebondenheid en het oorlogsmatig politiek handelen, specifiek wat betreft verzet en zijn tegenpool collaboratie. Voor dat laatste bestuderen we ook de corruptie in het Ronsese stadsapparaat ofwel het lokaal oorlogsnepotisme.²⁰ Bij het onderzoek van dit verband schenken we niet alleen aandacht aan het aspect – levensbeschouwelijke – achtergrond, maar tevens aan de voorgronden of de perspectieven die betrokkenen hadden (in de eerste plaats financieel).

¹⁹ Klumper, Antonius, *Sociale verdediging en Nederlands verzet '40-'45 : ideëel concept getoetst aan historische werkelijkheid*, Tilburg, 1983.

²⁰ Op zich is dat een monografische aanvulling bij het standaardwerk van Wouters, Nico, *Oorlogsburgemeesters 40/44 : lokaal bestuur en collaboratie in België*, Tiel, 2004.

4. Fasering en timing.

Fase 1. Historiografie. Het familiaal aandeel in de werkweigering te Ronse. + timing: allicht deze zomer.

Fase 2. Historiografie. Het familiaal aandeel in het georganiseerd verzet (gewapend verzet en sluikpers) te Ronse. + timing: eventueel zomer of najaar 2013.

Fase 3. Historiografie. Een studie van het zogenaamde voornamenverzet en de voornamen-collaboratie, ondermeer als instrument voor de meting van de evolutie van de politieke mentaliteit gedurende WO II. + timing: eventueel najaar 2013 + voorjaar 2014.

Fase 4. Historiografie. Een onderzoek uit het omgerijmde: het familiaal aandeel in de collaboratie. + timing: voorjaar 2014.

Fase 5. Theorie. De uitwerking van een politiek-ontologische studie van politiek tijdens een bezetting (met status questionis relevante theorie en historiografie WO II) + timing: vanwege de moeilijkheidsgraad en het paradigmatisch belang ervan heb ik hiervoor geschat nog zeker een half jaar ononderbroken nodig.

Fase 6. Theoretische ???? historiografie. De levensbeschouwelijke achtergrond van de families in verzet en collaboratie. + timing:

Fase 7. Een afsluitende theorie over belang van de familie in bezettingstijd. Eventueel a.d.h.v. van een bestaande sociologische theorie terzake (we zullen deze theorie allicht wel zelf ontwikkelen binnen het kader van een momenteel embryonaal geschetste algemene sociologisch-historische theorie “het familiaal perspectief op WO II” + timing:

Fase 8. Een theorie over het verband tussen levensbeschouwelijke achtergronden en de politieke houdingen/handelingen in WO II. + timing:

Fase 9. Historiografie. Historische inleiding van Ronse WO II: hoofdlijnen van de aanloop naar deze oorlog (nadruk op de levensbeschouwelijke achtergronden en hun interacties) en de hoofdlijnen van de bezetting zelf. + timing:

Fase 10. Theoretische historiografie. Onze heuristieken, meer in het bijzonder het belang van de registers van de burgerlijke stand en van coollaboratiedossiers in de studie van verzet + timing:

Fase 11. De evolutie van het verzet te Ronse. + timing:

Verbanden tussen eigen belang, belang gemeenschap en belang bezetter:

De essentie van onze benadering is dat *niet* de gebruikelijk onderzochte relatie tussen de bezette bevolking, die collaboreert of verzet of ..., tegenover de bezetter centraal staat, maar *wel* de relatie tussen bezette Belgen tegenover de eigen Belgische gemeenschap wordt onderzocht *onder* de crisissituatie van dergelijke bezetting.

*het symbool “+” betekent VOOR de verwezenlijking van het vermeld belang gaan. Bij het eigen belang is steeds aangegeven het symbool “+”. Ook zogenaamde zelfopoffering gebeurt vanuit morele satisfactie (cfr. “Heb de ander lief *zoals* jezelf”).

*het symbool “-” betekent TEGEN de verwezenlijking van het vermeld belang ingaan.

Eigen belang	Belang gemeenschap/ menselijkheid		Politieke houdingen	Belang bezetter
+	+	democratie	1. accommodatie: 4 zekere vormen	+
+	+	= <i>zeker</i>	2. verzet: 7 mogelijke vormen	-
+	-	demofagie	3. collaboratie: 4 mogelijke vormen	+
+	-	= <i>mogelijk</i>	4. verklikkingen	+
+	-		5. oorlogsprofitariaat: 3 mogelijke vormen	+ of -
+	-		6. verzetsterreur (geen terreurverzet!!!)	-
+	-		7. collaboratieverzet	-

Samengevat:

Onder eender welke soort bezetting door een vreemde overheerser zijn er:

*6 politieke houdingen, waarvan twee 2 zeker en vier mogelijk = het *politiek* aspect van ons onderzoek;

*20 politieke handelingen/handelswijzen = het *politiek-ontologisch* aspect van ons onderzoek (uitbouw van soort werelden of domeinen).

	Politieke houdingen	Politieke handelingen
democratie	1. accommodatie: 4 zekere (en niet "mogelijke") vormen	1.1. economische accommodatie
= zeker	= <i>politieke basishouding!</i>	1.2. bestuurlijke accommodatie
		1.3. charitatief gedrag
		1.4. eschatologische accommodatie
	2. verzet: 7 mogelijke vormen	2.1. moreel verzet
	NB: ik moet eigenlijk een woord vinden tussen mogelijk en zeker = (want altijd moreel verzet, maar niet noodzakelijk ook militair, humanitair)	2.2. symbolisch verzet
		2.3. politiek verzet
		2.4. humanitair verzet
		2.5. militair verzet
		2.6. ideologisch verzet
		2.7. de wetensplichtige = passief verzet
demofagie	3. collaboratie: 4 mogelijke vormen	3.1. morele collaboratie
= mogelijk		3.2. demonische collaboratie
		3.3. militaire collaboratie
		3.4. ideologische collaboratie
	4. verklikkingen	
	5. oorlogsprofitariaat: 3 mogelijke vormen	5.1. oorlogswinststreven
		5.2. woekerhandel
		5.3. oorlogsdiefstal
	6. verzetsterreur	
	7. collaboratieverzet	